

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 24 (37)

Суми – 2020

**SECTION 2
CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW**

**СЕКЦІЯ 2
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i24.p16>

**ПОРУШЕННЯ ЕТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ТА ЮРИДИЧНА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ**

Кобзева Тетяна Анатоліївна,
*доктор юридичних наук, доцент кафедри
адміністративного, господарського права та
фінансово-економічної безпеки,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

Куліш Владислава Сергіївна,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри германської філології,
Сумський державний університет*

Дослідження присвячене міждисциплінарному аналізу та охарактеризуванню етичної поведінки народних депутатів, особливостей її порушення та юридичній відповідальності за такі порушення. Міждисциплінарність цього дослідження, насамперед полягає в тому, що в ході дослідження були виявлені основні норми та засади професійного спілкування та депутатської етики з точки зору філологічної науки, а потім проаналізовані основні напрямки юридичної відповідальності народних депутатів за порушення, що стосуються правничого напрямку дослідження.

Увага сфокусована на особливостях професійного спілкування, що корелює з різними формами розмови, слухання, письма та реагування, що здійснюються як на робочому місці, так і за його межами, особисто або в електронній формі. Професійна комунікація, в рамках вивчення політичного дискурсу, є дотичною до таких понять як професійна компетенція та культура професійного спілкування, яка насамперед пов'язана з культурою перцепції, культурою рефлексії, культурою комунікації та культурою інтеракції.

Відповідно до закону України Про статус народного депутата визначається статус, права, обов'язки народних обранців, які пов'язанні з веденням політичної діяльності. Депутатська етика розглядається як підрозділ професійної етики, завдання якої полягає у регулюванні як

парламентських так і позапарламентських відносин. Українська модель регулювання такої діяльності передбачає наявність органа регулятора (Комітет Верховної Ради України щодо Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради, який підзвітний парламенту України).

Професійна парламентська діяльність накладає особливі зобов'язання на представників депутатського корпусу щодо забезпечення морального характеру взаємин, що складаються в зв'язку з її здійсненням. Зрозуміло, що депутат реалізуючи свої парламентську діяльність зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики та поведінки, порушення яких призводять до юридичної відповідальності.

Ключові слова: професійне спілкування, депутатська етика, юридична відповідальність, народний депутат.

Kobzeva T. A., Kulish V. S. Violation of ethics in professional communication and legal liability of people's deputies. The study is devoted to interdisciplinary analysis and characterization of ethical behavior of people's deputies, features of its violation and legal liability for such violations. The interdisciplinarity of this study is firstly connected with the study which identified the basic norms and principles of professional communication and parliamentary ethics in terms of philological science, and then analyzed the main areas of legal liability of deputies for violations related to the legal basis of the study.

Attention is focused on the features of professional communication, which correlates with various forms of conversation, listening, writing and responding, which are carried out both at work and outside it, in person or in electronic form. Professional communication, as part of the study of political discourse, is related to such concepts as professional competence and the culture of professional communication, which is primarily related to the culture of perception, culture of reflection, culture of communication and culture of interaction.

According to the Law of Ukraine on the Status of the People's Deputy, the status, rights, and responsibilities of the people's deputies, which are connected with conducting political activity, are determined. Deputy ethics is considered as a subdivision of professional ethics which task is to regulate both parliamentary and extra-parliamentary relations. The Ukrainian model of regulation of such activities envisages the existence of a regulatory body (the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Rules of Procedure, Deputy Ethics and Organization of Work of the Verkhovna Rada, which is accountable to the Parliament of Ukraine).

Professional parliamentary activity imposes special obligations on the representatives of the deputy corps to ensure the moral nature of the relationship that develops in connection with its implementation. It is clear that the deputy, carrying out his parliamentary activities, is obliged to adhere to the norms of professional ethics and conduct, violations of which lead to legal liability.

Key words: professional communication, deputy ethics, legal liability, People's Deputy.

Вступ. Дотримання етики професійного спілкування є одним з ключових моментів професійної комунікації взагалі та політичної зокрема. Народний депутат, як обранець народу повинен уособлювати в собі всі ті позитивні якості, які є ключовими у створенні іміджу дієвого, законослухняного громадського діяча, що ставить собі за мету слугуванню українському народу. На сьогодні, з розвитком ЗМІ та інших медійних просторів, такі поняття як імідж, медійна персона, контент, стиль не завжди пов'язані лише з діячами мистецтва. Все більш і більше нових фахівців з'являються у сфері політичної комунікації, які і формують відповідний імідж, контент для

політичних діячів. Очевидно, що етика професійного спілкування відіграє велику роль у діяльності політиків. Дотримання норм спілкування дозволить парламентаріям демонструвати високі стандарти етики відповідно до важливості суспільного інтересу, особливо в тому, що стосується виконавчої влади, запобігати і карати конкретні випадки неетичної поведінки парламентаріїв в більш широкому контексті в рамках запобігання і боротьбі з корупцією, підвищити рівень довіри суспільства до демократичної політичної системи в цілому, та особливо до окремих її членів.

Постановка проблеми. У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання юридичної відповідальності за порушення етики професійного спілкування. Українська політична та законодавча система характеризується постійними змінами у нормативно-правовій базі, тому згідно з останніми змінами Конституції України, а саме статті 80 (народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Верховній Раді та її органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп), актуальним є комплексний аналіз норм етичної поведінки народних депутатів та виокремлення юридичної відповідальності за їх порушення.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання правової культури, етичних та правових норм, правовий статус політика широко висвітлювалися у роботах вітчизняних науковців таких як Т Адельсеїтова А. Б., Битяк Ю. П., Динник І. П., Краснова М. А., Іншин М. І., Павленко І., Шаповала В. М., Шемшученка Ю. С., Ющика О. І. та інших.

Окрім цього проблеми політичної комунікації та етики розглядалися в роботах J. Blumler, M. Gurevitch "Americanization" Reconsidered: U.K.–U.S., W. L. Bennett, R. Entman "Mediated Politics: An Introduction.", J. Blumler, D. Kavanagh. "The Third Age of Political Communication: Influences and Features." Окремо слід вказати українські нормативно-правові акти, що стали основними для визначення ключових засад регулювання етичної поведінки народних депутатів, а саме Закон України про статус народного депутата, Закон України про запобігання корупції, Наказ про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі проведеного наукового дослідження проаналізувати питання юридичної відповідальності за порушення етичного спілкування народними депутатами України. У відповідності до такої мети були сформовані наступні завдання: виокремити та дослідити питання професійного спілкування, основних вимог до нього, ключових засад та принципів порушення; охарактеризувати поняття депутатської етики; виокремити основні види юридичної відповідальності за порушення етики професійного спілкування.

Викладання основного матеріалу. Термін професійне спілкування позначає різні форми розмови, слухання, письма та реагування, що здійснюються як на робочому місці, так і за його межами, особисто або в електронній формі. Від зустрічей та презентацій, нагадувань та електронних листів до маркетингових матеріалів та

річних звітів, у діловому спілкуванні важливо дотримуватися професійного, офіційного, цивільного тону, щоб справити найкраще враження на вашу аудиторію, незалежно від того, чи є її членами ваші колеги, керівники чи клієнти. Професійне спілкування має відповідати основним вимогам комунікації в сфері якої воно використовується. Окрім цього важливою умовою такого спілкування є відповідність комуніканта професійній компетентності.

Відповідно до Штики Л. Г. професійна компетентність - характеристика професіоналізму, яка має два значення: 1) достатній ступінь відповідності вимогам посади; 2) поведінкова характеристика успішного виконання конкретного виду роботи (у межах компетентнісного підходу)[3].

Дотичним до професійної комунікації та компетентності є поняття культури професійного спілкування. О. Берестенко виражає культуру професійного спілкування у формулі: КПС= КП+ КР+ КК +КІ [1].

Культура перцепції (КП) – рівень адекватності сприймання співрозмовника, уміння формувати та підтримувати позитивне ставлення до інших на основі емпатії, співчуття, симпатії, настанови на позитивне, конструктивне ставлення до співрозмовника, який забезпечує емоційно-чуттєве задоволення (подобається) та зароджується інтерес до продовження контактів. Культура спілкування вважається не на достатньому рівні, якщо в партнера залишається відчуття незадоволення (не подобається), якщо він відчуває злість або депресію.

Культура рефлексії (КР) – рівень вміння формувати нову спільну мову в діалозі незалежних особистостей, через певні знання, способи, види, форми, методи, прийоми. Прийом діалог незалежних – це найпоширеніший прийом спільної мови, в якому комунікантами виступають двоє, що сприяє їхньому об'єднанню та вияву самосвідомості. Культура рефлексії вважається не на достатньому рівні, якщо в партнера залишається відчуття непорозуміння, якщо він відчуває невпевненість, невдоволеність, страх невідомого.

Культура комунікації (КК) має на увазі рівень готовності передати або прийняти необхідну інформацію достатньої кількості та якості, її розуміння, грамотність, дикцію, артикуляцію та інше, також уміння подолати комунікативні бар'єри та здатність їх самому не створювати, включає технічну легкість, простоту спілкування, швидкість та повноту формування загальних змістів. Під час комунікації відбувається конкретна взаємодія її суб'єктів (адресанта, відправника й адресата, одержувача) за допомогою вербальних і

невербальних засобів, яка постає як акт їх інтеракції.

Культура інтеракції (КІ) – це рівень уміння конструктивно співпрацювати, здатність знаходити загальні інтереси, орієнтація на розвиток відносин, взаємний позитивний результат. Отже, якщо професіонал має високий рівень культури професійного спілкування, він завжди здатен: по-перше, розвивати позитивні емоції, налаштовувати позитивне ставлення співрозмовника до себе і до своєї діяльності; по-друге, налаштовувати доступні зв'язки; по-третє, організувати взаємини на взаємовигідних умовах.

Однією з ознак професійної компетентності є можливість до ведення політичної комунікації на різних рівнях та відтворення професіоналізму управлінської діяльності, що представляє собою сукупність теоретичних, спеціальних управлінських і психологічних знань, умінь і навичок, якими має володіти керівник на будь-якому рівні та у будь-якій ланці суспільного управління для ефективного його здійснення та оперативних корекцій відповідно до обставин та зовнішніх викликів.). Окрім цього, в рамках розуміння професійного спілкування, валоративним є дослідження основної сфери застосування такого спілкування, а саме розгляду поняття політична комунікація. Цей термін, на сьогодні має велике значення у впровадженні політичних кампаній, що передбачає ефективне лідерство в сучасній демократичній країні. Однією з вирішальних характеристик ефективної політичної комунікації є наявність високо досвідчених політичних радників, які створюють імідж народного обранця. Наступною такою характеристикою можна вважати зв'язок ЗМІ з політичною комунікацією, що насамперед проявляється у потужному впливі на суспільні настрої. Соціальні, технологічні, економічні, політичні зміни дуже сильно вплинули на практику політичного спілкування. Згідно з Блюмлер і Каванна до останніх соціальні тенденції належать:

- модернізація - соціальна фрагментація і поява політики ідентичності;
- індивідуалізація - акцент на особистих потребах і зниження інтересу до політики;
- секуляризація - зниження статусу політиків і партійної лояльності;
- економізація - посилення впливу економічних чинників, які тепер можуть впливати на політичний порядок денний і інші соціальні сфери;
- естетизація - люди більше переймаються іміджем, модою і стилем; раціоналізація - все засновано на дослідженні і використанні методик;
- «медіатизація» - посилення впливу ЗМІ [12].

Всі ці тенденції або напрямки, що впливають на діяльність політиків, є основними або навіть вирішальними у створенні іміджу народного обранця.

Ще одне ключове поняття сучасної політичної комунікації, яке є дискусійним в роботах багатьох вчених [11, 12, 13, 14]- це «американізація», яка підтримує ідею країни-лідера, ґрунтуючись на тому факті, що більшість політичних комунікаційних стратегій бере свій початок в США. Для Блюмлера і Гуревича поняття «американізація» - це «молодший брат» глобалізації [11; 380]. Свонсон і Манчіні визначають цей термін, ґрунтуючись на гіпотезі про те, що «проведення кампаній в демократичних країнах по всьому світу стає все більш і більш американізованим, оскільки кандидати, політичні партії та засоби масової інформації приймають сигнали від своїх колег в Сполучених Штатах» [14; 233].

Тож прозорим є те, що українська політика не існує відокремлено від інших і так само як будь-яка світова знаходиться під впливом різних сучасних тенденцій та напрямків, що слугують створенню іміджу політика.

Статус народного депутата закріплений відповідним законом України, та накладає на депутатів окремі повноваження. Правила депутатської поведінки та етики закріплені в статті 8 «Депутатська етика» та передбачають, що народний депутат у своїй діяльності повинен дотримуватися загальноновизнаних норм моралі; завжди зберігати власну гідність, поважати честь і гідність інших народних депутатів, службових та посадових осіб і громадян; утримуватись від дій, заяв та вчинків, що компрометують його самого, виборців, Верховну Раду України, державу. Відповідно до статті використання народним депутатом свого мандата є неприпустимим, адже ці діє йдуть всупереч загальноновизнаним нормам моралі, правам і свободам людини і громадянина, законним інтересам суспільства і держави [9]. Щодо юридичної відповідальності, то вона закріплена в статті 10 Закону України – народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Верховній Раді України та її органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп [9].

Тож цим законом, юридична відповідальність народних обранців обмежуються лише відповідальністю за образу чи наклеп.

Слід зазначити, що до 2014 року в Україні діяв закон про правила етичної поведінки до суб'єктів якого належали посадові особи серед яких і народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих

рад. Цей закон визначав основні правила етичної поведінки та відповідальність за її порушення, а саме згідно з розділом III цього закону передбачається дисциплінарна, адміністративна, кримінальна та матеріальна відповідальність з урахуванням особливостей правового статусу таких осіб, визначених Конституцією і законами України.

Після 14 жовтня 2014 в законну силу вступив Закон України про запобігання корупції, який визначав більш широке коло суб'єктів до яких також належать народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови та кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому законом.

Правила етичної поведінки закріплені в розділі VI цього закону, та передбачають дотримання таких вимог: 1) Додержання вимог закону та етичних норм поведінки; 2) Пріоритет інтересів; 3) Політична нейтральність; 4) Неупередженість; 5) Компетентність і ефективність; 6) Нерозголошення інформації; 7) Утримання від виконання незаконних рішень чи доручень [8]. Відповідальність за порушення цього закону прописана в статті 65 та передбачає притягнення до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку [8].

Галанець В. В визначає кримінальну відповідальність як різновид юридичної відповідальності, яка у вузькому правовому значенні тлумачиться як відповідальність ретроспективна, тобто як відповідна реакція держави на вчинене в минулому правопорушення [3]. Як вже зазначалося вище, у кримінальному законодавстві України до 2001 році наклеп був умисним злочином приватного обвинувачення (за деякими винятками). Після введення в дію нового Кримінального кодексу України наклеп декриміналізували. Парламентська асамблея ради Європи позитивно оцінила декриміналізацію наклепу. Але говорячи про відповідальність за порушення етичної поведінки, то для народних депутатів України в Кримінальному кодексі згідно зі статтею 364 (2) закріплено, що за умисне здійснення народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України голосування замість іншого народного депутата України (неособисте голосування) - карається штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7].

Галанець Г. Г. під адміністративним правопорушенням розуміє протиправну, винну

(умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [3].

Відповідно до статті 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення – посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, зв'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків [5]. Насамперед регулювання етичної поведінки народних депутатів закріплено в розділі 13-А цього Кодексу та передбачає відповідальність за порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків; порушення вимог фінансового контролю; порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень; порушення встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг; невиконання заходів щодо протидії корупції; порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням та порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля [5].

В теорії права під цивільно-правовою відповідальністю розуміють юридичну відповідальність, що полягає у вилученні цивільно-правових стягнень з фізичної або юридичної особи за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, або за заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення деяких особистих немайнових прав (честь, гідність, ділова репутація).

На думку Желюк Т. Л. та Спаського А.С. під матеріальною відповідальністю розуміють вид юридичної відповідальності, що зводиться до необхідності покриття матеріальної шкоди, яка була заподіяна з вини працівника [3]. Крім того, Спаський А. С. наголошує, що дисциплінарна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка встановлюється тільки за вчинення дисциплінарного проступку, це обов'язок працівника відповідати за вчинений ним

дисциплінарний проступок і нести стягнення (матеріального та нематеріального характеру), передбачені в дисциплінарних санкціях трудового законодавства, які накладає власник.

Відповідно до статті 147 Кодексу України про працю за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: 1) догана; 2) звільнення [4].

Згідно з статтею 3 (Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю) та статтею 28 Конституції України (Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню) [6]. Тож мова йде про те, що честь і гідність людини є найвищою соціальною цінністю, а також проголошується право кожного на повагу до його гідності.

Якщо честь та гідність людини були ображені, то вона у праві звернутись до суду з позовом про захист честі та гідності (стаття 23 Цивільного кодексу України 1. Особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. 2. Моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. 3. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір

грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості. 4. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. 5. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом) [10].

Що стосується діяльності народних депутатів, то така відповідальність стосується звернення до Комітету Верховної Ради України з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України.

Висновки. Професійне спілкування уособлює в собі низку складових, що формують загальну професійну компетентність. Порушення етичної поведінки може бути пов'язане з використанням таких понять як образа та клеп, а також нормами, що закріплені у законодавстві України. Депутатська етика уособлює в собі підрозділ професійної етики, завдання якої полягає у регулюванні як парламентських так і позапарламентських відносин. Крім того, для регулювання парламентської діяльності в Україні створено низку законів, що регулюють діяльність парламентаріїв, а також наявним є Комітет Верховної Ради України щодо Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради, який підзвітний парламенту України.

Література:

1. Берестенко О. Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посіб. для студ. ден. та заоч. форм навчання всіх спец. гуманіт. профілю / Держ. закл. «Луган. нац. унт імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 299 с.
2. Голікова Н. С., Попова І. С. Етикет і культура мовного спілкування у вищій школі : навч.-метод. посіб. Дніпро : Вид-во ДНУ, 2009. 160 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
4. Кодекс законів про працю України : станом на 25 жовтня 2020 р. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n817> (дата звернення: 26.11.2020).
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : станом на 21 листопада 2020 р. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1813> (дата звернення: 26.11.2020).

6. Конституція України : Основний Закон України від 28 червня 1996 р. : станом на 1 січня 2020 р. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4250> (дата звернення: 26.11.2020).
7. Кримінальний кодекс України : станом на 14 листопада 2020 р. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.11.2020).
8. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII : станом на 27 жовтня 2020 р. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n701> (дата звернення: 26.11.2020).
9. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII : станом на 24 жовтня 2020 р. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення: 26.11.2020).
10. Цивільний кодекс України : станом на 16 жовтня 2020 р. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.11.2020).
11. Blumler J., Gurevitch M. "Americanization" Reconsidered: U.K.–U.S. Campaign Communication Comparisons Across Time. *Mediated Politics: Communication in the Future of Democracy* / eds. : W. L. Bennett, R. Entman. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. P. 380–404.
12. Blumler J., Kavanagh D. The Third Age of Political Communication: Influences and Features. *Political Communication*. 1999. Vol. 16, Issue 3. P. 209–230.
13. Kotler P., Kotler N. *Political Marketing: Generating Effective Candidates, Campaigns, and Causes*. *Handbook of Political Marketing* / ed. B. I. Newman. London: Sage Publications, 1999. P. 45–67.
14. Mancini P. New Frontiers in Political Professionalism. *Political Communication*. 1999. Vol. 16, Issue 3. P. 231–245.